

TİRE MÜZESİNDE BULUNAN AYDINOĞULLARI DÖNEMİNE AİT ÜÇ KADIN MEZAR TAŞI

Nurcan BOŞDURMAZ*

Öz

Aydınoğulları Beyliği, 13. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Anadolu’da siyasi ve kültürel alanda etkili olmuş önemli bir Türk beyliğidir. Denizcilik faaliyetlerinin yanı sıra liman ticaretindeki etkinliği ile öne çıkan beyliğin hâkimiyet alanı, 14. yüzyılın sonlarına kadar genel itibarıyla aynı kalmıştır. Günümüzde İzmir ilinin ilçesi olan Tire, beyliğin idari ve kültürel merkezi olarak öne çıkmış; bu döneme ait mimari eserler ile mezar taşları günümüze ulaşmıştır. Tire Müzesi’nde sergilenen mezar taşları, dönemin sanat anlayışı ve sosyal yapısını yansıtan önemli belgelerdir. Bu çalışmada, Tire Müzesi’nde bulunan ve Aydınoğulları dönemine tarihlenen Kimyâ Hatun, Hatice Hatun ve Güneş Melek’e ait mezar taşları incelenmektedir. Kılman oğlu Emir Mehmed’in kızı olan Kimyâ Hatun’un mezar taşı, 1348-1349 yılına tarihlenmektedir. Mezar taşında “el-şehide” ifadesinin bulunması, onun şehit olarak nitelendirildiğini göstermektedir. Taşın arka yüzünde yer alan kandil motifi, ruhunun ilahi ışıqla aydınlanmasını simgelemektedir. Güneş Melek’in mezar taşı 1386 yılına aittir ve babası Mevlâna Sadeddin olarak belirtilmiştir. “Mevlâna” unvanının bulunması, onun yüksek bir dini veya akademik statüye sahip olduğunu düşündürmektedir. Hatice Hatun’un mezar taşı ise 1377 tarihli olup, babası Ahmed Paşa olarak kayıtlıdır. Mezar taşları biçim ve süsleme açısından birbirine benzer olup, dönemin sanat anlayışını yansıtmaktadır. Bu mezar taşları, Anadolu’da Aydınoğulları Beyliği’nin kültürel etkisini ve Osmanlı öncesi mezar taşı geleneklerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Mezar taşlarındaki Arapça kitabeler, o dönemde kullanılan yazı dili ve İslâmî düşüncenin etkilerini göstermektedir. Kitabelerde sıkça yer alan “merhûme”, “mağfûre” gibi ifadeler İslâmiyet’le ilgilidir. Mezar taşlarının formu, özellikle kapı ve pencere motifleriyle, ölümün ahirete geçiş olarak görüldüğünü ve mezarın bir geçit niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminde mezar taşları farklılaşarak cinsiyet ve statüye göre belirginleşirken, erken dönem Anadolu beyliklerinde kadın ve erkek mezar taşlarının birbirine benzer olduğu görülmektedir. Bu mezar taşları hem dönemin sanatsal üslubunu hem de İslâmî ölüm anlayışını yansıtan önemli eserler olup, Aydınoğulları’nın kültürel mirasının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada Tire Müzesi’nde bulunan Kimyâ Hatun, Hatice Hatun ve Güneş Melek’e ait olan mezar taşlarında yer alan kitabeler ve bezeme unsurları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydınoğulları, Mezar Taşı, Tire, Kandil, Kitabe.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Rektörlük, Genel Eğitim Bölümü, İstanbul/Türkiye, nurcan.bosdurmaz@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1809-0070

AN EXAMINATION OF THREE FEMALE TOMBSTONES FROM THE AYDINOĞULLARI PERIOD HOUSED IN THE TİRE MUSEUM

Abstract

The Aydinids Principality was an important Turkish principality that had been influential in the political and cultural fields in Western Anatolia since the end of the 13th century. The principality, which was prominent with its maritime activities as well as its effectiveness in port trade, generally remained the same until the end of the 14th century. Tire, which is currently a district of İzmir, stood out as the administrative and cultural center of the principality, and architectural works and tombstones from this period have survived to the present day. The tombstones exhibited in the Tire Museum are important documents reflecting the artistic understanding and social structure of the period. This study examines the tombstones of Kimyâ Hatun, Hatice Hatun and Güneş Melek, which are located in the Tire Museum and date back to the Aydinids period. Kimyâ Hatun's tombstone dates back to 1348-1349, and it is understood that she was the daughter of her father, Emir Mehmed, son of Kılıçan. The fact that the phrase "el-şehîde" is found on her tombstone indicates that she was described as a martyr. The lamp motif on the back of the stone symbolizes the illumination of his soul with divine light. Güneş Melek's tombstone dates back to 1386 and her father is listed as Mevlâna Sadeddin. The presence of the title "Mevlâna" suggests that he had a high religious or academic status. Hatice Hatun's tombstone is dated 1377 and her father is listed as Ahmed Pasha. The tombstones are similar in terms of form and decoration and reflect the artistic understanding of the period. These tombstones are of great importance in terms of understanding the cultural influence of the Aydinids Principality in Anatolia and the pre-Ottoman tombstone traditions. The Arabic inscriptions on the tombstones show the influence of the written language used at the time and the influence of Islamic thought. Expressions such as "merhûme" and "mağfûre", which are frequently found in the inscriptions, indicate that the deceased was a Muslim and received the mercy of Allah. The form of the tombstones, especially with the door and window motifs, reveals that death was seen as a transition to the afterlife and that the grave had the quality of a passage. While tombstones were differentiated according to gender and status during the Ottoman period, it is seen that in the early Anatolian principalities, women's and men's tombstones were similar to each other. These tombstones are important works that reflect both the artistic style of the period and the Islamic understanding of death and should be evaluated as a part of the cultural heritage of Aydinids. In this study, the inscriptions and decorative elements on the tombstones of Kimyâ Hatun, Hatice Hatun, and Güneş Melek, which are housed in the Tire Museum, have been examined.

Keywords: Aydinids, Tombstone, Tire, Lamp, Inscription.

Giriş

Aydınoğulları Beyliği, 13. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Anadolu’da siyasi ve kültürel etkisini hissettiren önemli bir Türk beyliğidir. Denizcilik faaliyetleri ve liman ticaretindeki etkinliği ile öne çıkan beyliğin hâkimiyet sahası, 14. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı yönetimi altına girene dek korunmuştur. Beyliğin merkezlerinden biri olan Tire, Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından oğlu Süleyman Bey’e verilmiş; bu durum, kenti siyasi, idari ve ekonomik açıdan önemli bir merkez konumuna taşımıştır. Bu bağlamda Tire, Aydınoğulları Beyliği’nin idarî yapısının ve kültürel mirasının incelenmesi açısından özel bir yer tutmaktadır. Kent, günümüze kadar ulaşan mimari eserleri, mezar yapıları ve mezar taşları ile bu tarihi kimliğini yansıtmaya devam etmektedir.

Bugün Tire Müzesi, Aydınoğulları dönemine ait mezar taşları ve kitabeleriyle dikkat çeken bir koleksiyona sahiptir. Müzenin bahçesinde sergilenen eserler, dönemin sanatsal ve epigrafik özelliklerini yansıtan önemli örnekler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, Tire Müzesi bahçesinde sergilenen ve Aydınoğulları dönemine tarihlenen Kimya Hatun, Hatice Hatun ve Güneş Melek’e ait mezar taşları incelenmektedir. Üç mezar taşı da yalnızca döneminin sanatsal üslubunu değil, aynı zamanda sosyal statü ve kültürel sembolleri de yansıtan önemli belge niteliğindedir. Bu bağlamda mezar taşlarında süsleme ögesi olarak kullanılan motifler ve bunların olası sembolik anlamlarıyla kitabelerdeki epigrafik unsurlar incelenecektir.

Tire Müzesi’nde bulunan mezar taşları hakkında çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalara Necmi Ülker’e ait *Tire Müzesindeki İslami Kitabeler* adlı bildiri, Gülsün Ebiri tarafından hazırlanan *Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları* adlı yüksek lisans tezi, Kâmil Biçici tarafından kaleme alınan *Tire Müzesi’nde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XX. Yy.)* adlı makale örnek olarak gösterilebilir (Ülker, 1985; Biçici, 2009; Ebiri, 2016). Özellikle Necmi Ülker’in yaptığı çalışmada müzede sergilenen mezar taşlarının tamamının tipografik incelemesi yapılmamıştır. Diğer çalışmalarda ise belirli dönemlere ait mezar taşları incelenmiş ancak erken dönem taşları hakkında ayrıntılı bir bilgi sunulmamıştır.

1. Kimyâ Hatun’a Ait Mezar Taşı

Kimyâ Hatun’a ait mezar taşı, 1995 envanter numarasında kayıtlı olup müzenin bahçesinde bulunmaktadır (Görsel 1). Tepelik kısmı günümüze ulaşmayan taşın ölçüleri yaklaşık olarak 55 x 25 x 5 cm olup arka yüzünde de kazıma tekniğiyle yapılmış bir kandil motifi bulunmaktadır. Kartuşlar taşın şekline uygun olarak işlenmiştir. Taş iki yanda burma sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Söz konusu kitabe Necmi Ülker tarafından 1985 yılında okunmuştur (Ülker, 1985: 10-11).

Kimyâ Hatun’a ait mezar taşının beş satırlık kitabesi,

توفيت المرحومه المغفوره

الشهيدة كيميا

خاتون بنت الامير

امير محمد بن قلمن في سنة

تسع و اربعين وسبعماية

Teveffet el-merhûme el-mağfûre

El-şehîde Kimyâ

Ĥatun bint El-emîr

Emîr Mehmed bin Kılman fî sene

Tis’a ve erbâ’in ve seb’a maye

Bu kitabeye göre Kimyâ Hatun, Kılman oğlu Emir Mehmed’in kızıdır. H 749 (M 1348/1349) senesinde vefat etmiştir. Kimyâ Hatun’un kitabesinde bulunan “الشهيدة” “el-şehîde” ifadesi onun şehit olduğuna işaret etmektedir. Kelimenin sözlüklerde, “bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık

etmek, bir yerde hazır bulunmak” olarak açıklanan şehâdet (şühûd) mastarından türeyen bir kelime olup dinî terim olarak Allah yolunda ölen Müslümanı ifade eder (Atar, 2010). Dinler tarihi açısından bir kişinin ölümünün “şehitlik” olarak kabul edilebilmesi için, zulüm veya baskı ortamının bulunması; tanıkların gözünde ölümün kahramanca gerçekleşmiş olması, ölümün isteyerek göze alınması, hatta bazen kişinin bizzat kendi hayatına son vermesi; bu ölümün başkaları için yarar sağlaması, bu şekilde öldükten sonra kurtuluş veya öteki dünyada mükâfat beklentisinin bulunması şeklindeki unsurları, özellikle de son ikisini içermesi beklenmektedir (Gürkan, 2010). İslam dini açısından bakıldığında ise ölenler için üç türlü durumda “şehit” ifadesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, Allah yolunda savaşırken gayri müslimler tarafından öldürülen veya savaş alanında yaralanıp ölenlerdir. İkincisi, kalbinde nifak bulunmakla birlikte Müslümanların saflarında yer aldığı sırada düşman tarafından öldürülen, savaştan kaçarken veya ganimet, gösteriş gibi dünyevî amaçlarla savaşırken ölen kişilerdir. Son olarak savaşta veya savaş dışında haksız yere öldürülenler de sadece ahiret hükümleri bakımından şehit sayılır. Ayrıca Allah yolunda savaşırken yaralanmakla beraber üzerinden belirli bir süre geçtikten veya yeme içme, tedavi görme gibi meşguliyetlerden sonra vefat eden kimse de bu gruba girer; Hadislerde şehit sayıldığı yahut şehit sevabı verileceği belirtilip dünya hükümleri bakımından şehit hükmü uygulanmayan kişiler de aynı grup içinde yer alır. Yangında, denizde veya göçük altında; veba, kolera, sıtma gibi yaygın ve önlenmesi zor hastalıklar sebebiyle; ilim tahsili yolunda, helâl kazanç uğrunda ölenlerle doğum yaparken veya lohusa iken hayatını kaybeden kadınlar bunların başında gelmektedir (Atar, 2010: 430). Bu kitabe bağlamında Kimyâ Hatun’a bu sıfatın hangi şarttan dolayı verildiği belirsizdir.

Kimyâ Hatun’un babasının kimliği Kılman oğlu Emir Mehmed olarak yazılıdır. Emir Mehmed’in kimliği hakkında oldukça az bilgi bulunmaktadır. Günümüze ulaşmayan Tire Tabakhane Mescidi H. 739/M. 1338 tarihli inşa kitabesinden öğrenildiğine göre Kılman oğlu Emir Mehmed tarafından inşa ettirilmiştir (Ertuğrul, 1995: 161). Yapının inşa kitabesinde ve kızı Kimya Hatun’un mezar taşında emir sıfatıyla anılması da Aydınogulları döneminde yüksek rütbeli bir asker olduğuna işaret etmektedir. Ancak Emir Mehmed’in babasının ismi “kılman” olarak yazılmıştır. Köle anlamına gelen “gılman” kelimesiyle “kılman” biçiminde karşılaşılması Türkçe’nin erken dönem kullanımına işaret etmektedir. Kimyâ Hatun’un isminde bulunan خاتون “hatun” kelimesi MS 6. yüzyıldan beri Türk hanedanlarının kadın üyeleri ya da unvan sahibi kişilerin ailesine mensup kadınlar için kullanılmıştır. Buradan yola çıkarak Kimya Hatun’un Aydınogulları hanedanlığı içerisinde önemli bir isim olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ayrıca babasının emir sıfatını kullanması da dönemin önemli ailelerinden biri olduklarını göstermektedir.

Kimyâ Hatun’a ait kitabede ilk satırda geçen توفيت المرحومه المغفوره ifadesi, günümüz Türkçesine “rahmete kavuşmuş ve bağışlanmış olan (kadın) vefat etti” şeklinde çevrilebilir. Burada kullanılan teveffet (توفيت) fiili, Arapça “ölmek” anlamındaki teveffi (توفي) fiilinin geçmiş zaman, dişil üçüncü tekil şahıs formudur. Bu fiil, Kur’an-ı Kerim’de 25 farklı ayette geçmekte olup (Kaplan, 2021: 11), dolayısıyla kullanımının bilinçli bir tercih olduğu ve metne dini bir derinlik kazandırdığı düşünülebilir.

Kitabedeki ifadenin tamamı Arapça olduğu için kullanılan kelimeler dini referanslar içermekte ve bu durum, ölen kişinin Müslüman olduğuna açık bir şekilde işaret etmektedir. Metnin tamamı günümüz Türkçesine “Allah’ın rahmetine kavuşmuş ve bağışlanmış olan merhume, Kılman oğlu Emir Mehmed’in kızı şehid Kimyâ Hatun vefat etti” şeklinde çevrilebilir. Bu yapı, ifadedeki sözcüklerle birlikte büyük ölçüde sabit kalarak, yüzyıllar boyunca Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman topluluklar tarafından yaygın biçimde kullanılmıştır.

Görsel 1: Kimyâ Hatun'un Mezar Taşı

2. Güneş Melek'in Mezar Taşı

Güneş Melek'in mezar taşı detaylardaki ufak değişiklikler haricinde Kimyâ Hatun'un mezar taşı ile hemen hemen aynı formda ve 50 x 32 x 6 cm ölçülerindedir (Görsel 2). Tire Müzesi'nde 2001 envanter numarasına kayıtlıdır. Mezar taşının Arapça yazılan metninde, ön yüzde kimlik bilgileri, arka yüzde ise ölüm tarihi olan H. 788 avâsıt-ı zilkade/M. Kasım Aralık 1386 yazılıdır.

Güneş Melek mezar taşının ön yüzünde,

المرحومه
المغفوره كنش ملك
بنت مولانا سعدالدين

El-merhûme
El-mağfûre Güneş Melek
Bint Mevlâna Sa' deddîn

Mezar taşının arka yüzünde,

في او اصط شهر
ذی القعدة سنه
ثمان و ثمانين و سبعماية

Fî evâsıt-ı şehr-i
Zî'l-ka' de sene

şemân ve şemânîn ve seb'a-mi'e

“Yedi yüz seksen sekiz yılının Zilkade ayının [onu ile yirmisi] arasındaki günde” Kasım/Aralık 1386

Mevlâna Sadeddin kimliği konusunda tarihî kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmasa da Tire'nin 14. yüzyılda önemli bir ilim merkezi olduğu bilinmektedir (Yıldız, 2016). Aydınoğulları himayesinde bulunan İbn Melek adıyla şöhret bulmuş İzzüddin Abdüllatif b. Abdülaziz himaye gördüğü yıllar içinde çok sayıda eser kaleme almıştır. Eserlerinin neredeyse tamamı Hanefî

mezhebinin önemli eserlerinin şerhi veya yorumu hakkındadır. İbn Melek'in oluşturduğu medrese geleneği ile de Eşârîliğin Batı Anadolu'ya taşındığı da bilinmektedir (Baktır, 1999: 175-176). Aydınöğulları döneminde Tire'de önde gelen üç medrese bulunmaktadır. Bunlar İbn Melek adıyla anılan aynı zamanda Feriştahoğlu Medresesi olarak bilinen Aydınöğlü Mehmed tarafından yaptırılan medrese, Süleyman Şah tarafından inşa ettirilen medrese ve son olarak da Yesevî dervişi olduğu düşünülen Ahi teşkilatına mensup bir şeyh olan Ali Han Baba adını taşıyan 1354 tarihli medresedir (Karakaya, 2012). Bu üç medrese ile oldukça önemli bir eğitim merkezi olarak tanımlayabileceğimiz Tire'nin bu durumu İbn-i Battuta seyahatnamesinde de vurgulanmaktadır. Tire'deki Ahi Mehmed zaviyesi ve Ayasuluğ'daki medrese ile tekkelerden övgü ile bahsedilmektedir (İbn Battûta, 2015: 292). Bu bilgilere göre bölgede çok sayıda müderrisin yaşadığını varsayılabilir. Muhtemelen Mevlâna Sadeddin de bunlardan biri olmalıdır çünkü isminin önünde bulunan مولانا "mevlâna" kelimesi efendimiz, sâhibimiz anlamında kullanıldığı gibi büyük şeyhlerin ve âlimlerin isimlerinin başına saygı ifadesi olarak getirilmekteydi. Ancak kaynaklarda Mevlâna Sadeddin'in kim olduğu konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Görsel 2: Güneş Melek'in Mezar Taşı

3. Hatice Hatun'un Mezar Taşı

Tire Müzesi'nde 1992 envanter numarasıyla kayıtlı olan Ahmed Paşa kızı Hatice'ye ait bu mezar taşı 75 x 35 x 6 cm ölçüsündedir (Görsel 3). Necmi Ülker, mezar taşının 1936 yılında müzeye getirildiğini kaydetmektedir. Ön yüzünde üç, arka yüzünde ise iki sıra kitabe olup palmet biçimli tepelik kısmı rumî yapraklarla bezenmiş, iki yandan burma sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Bu mezar taşının diğer iki kadın taşından farkı günümüze ulaşabilmiş tepe kısmının palmet, rumî ve lotus motifleriyle süslenmiş olmasıdır.

Hatice Hatun'un mezar taşının ön yüzünde,

توفيت المرحومه المغفوره

المغفوره خديجه خاتون بنت

احمد پاشا نورالاه قبر هو

Teveffet el-merhûme

El- mağfure Hâdîce Hâton

Bint Ahmed Paşa naverallahu kabrehu

Mezar taşının arka yüzünde,

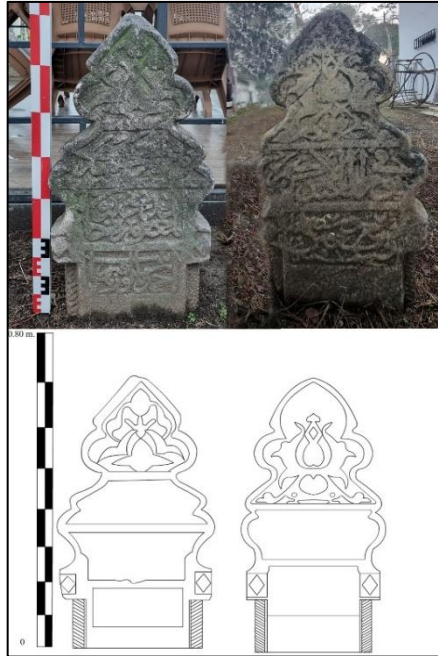
فی سنة تسع و سبعین و سبعمأ

Fî sene tis'a ve seb'ain ve seb'a mie

H 799/1377-20

“Sene yedi yüz doksan dokuz”

Bu mezar taşında “Ahmet Paşa kızı Hatice Hatun yedi yüz doksan dokuz tarihinde öldü” ifadesi diğer taşlarla benzer biçimde formüle edilerek yine Arapça yazılmıştır. Hatice Hatun’un babası Ahmed Paşa hakkında da kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ahmed Paşa’nın isminden sonra gelen “Allah onun kabrini nurlandırın” ifadesi de Ahmed Paşa’nın kızıdan önce vefat ettiğini göstermektedir. Bu mezar taşının form açısından diğerlerinden biraz daha farklı olduğu görülmektedir. Mezar taşında bulunan palmet, rumî ve lotus motiflerinden oluşan desenin sembolik bir anlamının olup olmadığı her ne kadar tartışmaya açık olsa da İslamî düşüncede her müminin arzusu kurtuluş garantisi ederek Allah’ın vaadiyle cennete girmektir; cenne(t) kelimesinin de Arapçada “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” anlamına geldiği düşünüldüğünde bu biçimdeki tasarımlar olağandır (Süreyya, 1993; Öztürk, 2001; Aydın, 2004; Güleç, 2005).

Görsel 3: Hatice Hatun’un Mezar Taşı

4. Değerlendirme ve Karşılaştırma

11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Anadolu beylikleri döneminde üretilen mezar taşları arasında tepelik kısmı farklı biçimlerde tasarlanmış örnekler görülmektedir. Uç kısmı sivri kemer, kaş kemer ya da palmet şeklinde olup dilimlenmiş tepe kısmına sahip ve uzun kenarları boyunca sütunceleri olan mezar taşlarına sıkça rastlanmaktadır. Bu dönemdeki mezar taşlarının kadın ya da erkeğe ait olup olmamasına bakılmaksızın aynı biçimde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin çalışma kapsamına giren üç kadın mezar taşıyla Tire Müzesi’nde yer alan Balizâde’nin ve İbnî Melek Türbesi’nde mezarı bulunan Mevlâna Nizameddin’in mezar taşına bakıldığında oldukça benzer şekilde tasarlandıkları görülmektedir (Görsel 4).

Görsel 4: İbn-i Melek Türbesi'nde Bulunan Mevlâna Nizameddin'in Mezar Taşı (H. 797/M.1394)

Kadınlara ait bu üç mezar taşından iki tanesi Necmi Ülker'in çalışmasında yayınlanmıştır. Ancak Necmi Ülker mezar taşlarının kitabelerine önem vermiş formlarını incelememiştir. Güneş Melek'in mezar taşı ise daha önce herhangi bir çalışmanın kapsamına alınmamıştır. Aydınogulları döneminden günümüze ulaşan mezar taşlarının sayısı da oldukça azdır. Bunun en önemli sebebi de I. Dünya Savaşı sırasında Tire'deki eski mezarlığın ortadan kaldırılmasıdır. Bu alan sonraki yıllarda hazine arazisi olarak kayıtlara geçmiştir (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 147-46-16; 13.09.1957). Bu alandan ve Tire çevresinden toplanan mezar taşları Tire Müzesi'nde kayıt altına alınmışsa da müze binasındaki kapsamlı yenileme çalışmalarından dolayı yapının bazı alanları kullanıma kapalıdır. Bu nedenle Tire Müzesi'nde bulunan Aydınogulları dönemine ait mezar taşlarının sayısı hakkında bilgi vermek şu an için mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu döneme ait olan mezar taşlarının yoğun olarak bulunduğu Tokat'ın Niksar ilçesindeki Melik Gazi Mezarlığı karşılaştırma açısından kullanılmıştır.

Bu üç kitabenin form açısından benzerleri Tokat Niksar'da yer alan Melik Gazi Mezarlığı'nda bulunmaktadır. 14. yüzyıla ait mezarlar ve bu mezarlardan geriye kalan bakiyeler incelendiğinde bu yüzyılda kullanılan mezar taşlarının süsleme, form ve kitabe formülleri açısından Tire'deki mezar taşlarıyla benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Melik Gazi Mezarlığı'nda 14. yüzyıla ait olduğu düşünülen mezar taşları Arapça olarak düzenlenmiştir. Aydınogulları dönemine ait kitabelerde olduğu gibi kişi ile ilgili bilgiler Arapça yazılmıştır.

Görsel 5: Melik Gazi Mezarlığı'nda Bulunan İshak'a ait Mezar Taşı (Yazar, 2022: 79)

Niksar'ın Melik Gazi Mezarlığı'nda Recep H 778 / M Kasım Aralık 1376 tarihli ve 55 x 26 x 6 cm ölçülerine sahip, İshak adlı bir kişiye ait mezar taşıyla 14.-15. yüzyıla tarihlenen 36 x 16 x 5 cm ölçülerinde olan Meliket adlı bir kadına ait mezar taşının tepe kısmı dilimli kemerlerle şekillendirilmiştir (Görsel 5-6). İshak'ın mezar taşının arka yüzünde kandil motifi bulunmaktadır. Kitabelerde sadece isim ve ölüm tarihi yazmaktadır (Yazar, 2022: 79). Bir başka mezardan kalan H. Ramazan 778 / M. Ocak-Şubat 1377 tarihli ayak taşı olduğu düşünülen mezar taşında kitabe “tefevvâ” kelimesi ile başlayıp ölüm tarihi yine Arapça yazılmıştır (Yazar, 2002: 80). Aynı yüzyıla ait olduğu düşünülen Nah Hatun'a ait prizmatik sandukanın baş taşında kilit taşına asılı bir kandil motifi bulunmaktadır (Görsel 7) (Yazar, 2002: 110). Benzer biçimde Abdülaziz'e ait sandukanın baş taşının arkasında üzerinde yanan mumları bulunan iki şamdanın ortasında dilimli bir kemere asılı bir kandil bulunmaktadır. Bu yüzyıla ait olduğu düşünülen ve sadece ayak taşları olarak tanımlanan pek çok taşın yüzeylerinde aynı biçimde mumlu şamdanların arasında kandil bulunmaktadır. Buradan hareketle bu yüzyıllara ait mezar taşlarının ayak ve baş taşlarında bu motifin sıklıkla kullanıldığını söylemek mümkündür. Niksar mezar taşlarının 14. yüzyıla ait olan mezar ve mezar bakiyeleri incelendiğinde baş ve ayak taşlarının ölçülerinin küçük tutulması göreceli olarak taşların mütevazı boyutlarda yapıldığını göstermektedir. Buradan referansla Anadolu'da bulunan beylikler dönemi mezar taşlarında ölçülerin küçük tutulmasından ötürü kitabelerin çoğunlukla fazladan ifadelerden arındırılmış kısa ve öz Arapça cümlelerden teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

Görsel 6: Melik Gazi Mezarlığı'nda Bulunan Meliket'e ait Mezar Taşı (Yazar, 2022: 151)

Mezar taşlarının arka yüzünde genellikle zincirle asılı halde tasvir edilmiş kandil motifleri bulunmaktadır. Bu aydınlatma aracı mezar taşlarında kullanıldığında özel bir anlama işaret etmektedir. Motif ölen kişinin ruhunun Allah'ın nuruyla aydınlanmasını ve mağfirete kavuşmasını temsil eden derin bir sembolizm taşır. Motif, Kuran-ı Kerim'in Nur Sûresi'nin 35. ayetinde geçen şu ifadeyle de doğrudan bağlantılıdır:

“Allah, göklerin ve yerin Nûr'udur. O'nun nuru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer.”

Bu ayette geçen kandil, Allah'ın ilahi ışığını ve rahmetini sembolize etmektedir. Dolayısıyla mezar taşlarındaki kandil motifi, mezarda yatan kişinin bu nur ile aydınlanması ve Allah tarafından bağışlanmasını dileme anlamı taşımaktadır. Özellikle Kimyâ Hatun'un mezar taşında kandilin içindeki alevin belirgin bir biçimde yapılması yukarıdaki ayetin sembol haline getirildiğini düşündürmektedir.

Görsel 7: Melik Gazi Mezarlığı'nda Bulunan Nah Hatun'a ait Mezar Taşı (Yazar, 2022: 110)

Türk-İslam sanatında bu motifin, hangi tarihten itibaren kullanılmaya başlandığı hakkında net bir bilgi yoktur. Genel olarak ışık/nur anlamında kullanılan bu bezeme ögesiyle tinsel bir sembol biçiminde karşılaşılmaktadır. Türk-İslam sanatında mezar taşlarında yoğun şekilde kullanılan bu bezeme ögesinin dini ve sivil yapılarda da uygulandığı bilinmektedir (Arseven, 1950: 936-937; Cantay, 1991: 497-499; Çerkez, 2000: 338-365; Bozkurt, 2001: 299-301; Biçici, 2012: 13-26; Arslan Kalay, 2020: 13-26; Acar, 2022: 1135-1160).

Kendinden önceki Anadolu kültürünü devralan Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu tüm birikimi kendi potasında eriterek sentezlemiş ve kendine has bir kültür dünyası inşa etmiştir. Bu kültür dünyasının içinde ölüm önemli bir olgudur. Osmanlı dönemine tarihlenen mezar taşlarında Müslüman toplumun ölümü nasıl algıladığı daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu kitabelerdeki tema dünya hayatından ahiret hayatına geçişin yaşandığı an da dahil olmak üzere her şeyin Allah'ın takdirine kalmış olduğu düşüncesidir. İslam kültüründe dünya/ahiret arasındaki ikilem kitabelerde fena/beka ayrımıyla ifade edilmektedir. Bu kitabelerde genellikle dünya için dar'ül fena, fani dünya gibi ifadeler kullanılmış ayrıca dünyevi yaşamın gerçek olmadığı ve aldaticılığı vurgulanmıştır. Buna karşılık ahiret için dar'ül beka, dar'ül cinan gibi tamlamalar kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra cennet de genellikle bağ-ı cennet, Aden, gülşen-i Firdevs gibi olumlu kalıplarla ifade edilmektedir. Allah'ın takdiri karşısında insanın acizliğini ve bu takdire boyun eğmek durumunda olduğunu vurgulayan ifadeler neredeyse sistematik bir şekilde kullanılır. Takdir-i ilahi, emr-i hüda, el hükmü'llillah gibi

ifadelerin yanında ecel kavramının getirdiği kaçınılmazlık hissinin ölüm edebiyatına hâkim oluşu bu teslimiyetin ne derece kabul gördüğünü kanıtlar (Eldem, 2005: 42-44). Öte yandan kitabe metinlerindeki bu değişiklik kitabelerin yazıldıkları alanların genişlemesine ve dolayısıyla taşların boyutlarının büyümesine neden olmuştur. Genellikle Anadolu Türk döneminin erken safhalarında kadın ve erkek mezar taşlarının tasarımı hemen hemen aynıyken Osmanlı döneminde bu tutum bırakılarak erkek mezar taşlarının tepelik kısmına fes, sarık gibi unsurlar eklenmiş ve ayırt edici özelliğe sahip olmaları sağlanmıştır. Fakat Osmanlı'nın erken döneminde özellikle Edirne'de üretilen mezar taşlarının form ve süsleme özellikleri bakımından beylikler döneminde üretilenlerle benzer oldukları görülmektedir. Ancak dilimli tepelik kısımlarının Osmanlı'nın erken dönemlerinde işçilik açısından daha profesyonel biçimde yapıldığı anlaşılmaktadır. Edirne'de Gazi Mihal Cami mezarlığında bulunan H. 839/ M. 1436 tarihli Emir Mihal bin Aziz'e ait sanduka tipli mezarın baş taşı bunun güzel bir örneğidir (Görsel 8).

Görsel 8: H. 839/ M. 1436 tarihli Emir Mihal bin Aziz'e ait Mezar Taşı (Ayanoglu, 2022: 154)

Tire'de Müzesi'nde incelenen mezar taşlarının sonraki dönemlerde de tercih edilen, kapı ve pencerelere benzer şekilde tasarlanmış, iki yandan sütuncelerle sınırlandırılmış dikdörtgen biçimli olması İslam'da ölümün bir son değil başlangıç olarak kabul edildiğini vurgulamaktadır. “Her şey aslına rücu eder” mantığından hareketle ölümün kaçınılmazlığını belirtmek üzere Kur'an-ı Kerim'in Ankebut Sûresi'nin 57. ayetindeki “Her nefis ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.” ifadesi ölümün bir geçiş olduğunu, ana bileşeni toprak olan vücudun yeniden toprağa ve kutsal nefes olan ruhun da asıl sahibi Allah'a döneceği vurgulamaktadır. İslami düşüncede ilahi düzenin iki ana çizgisinden biri olan ölümden sonraki yaşamda cennete gitmek her mümin tarafından istenen bir arzudur. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in Zümer Sûresi'nin 73. ayetinde geçen “Cennetin kapıları onlara açılacaktır.” ifadesi ölüm sonrası hayata ve bu sonsuz yaşamda mükafata vurgu yapmaktadır.

Duvar gibi masif bir kütlede içindeki boşluk ya da iki mekânı birbirine bağlayan işlevsel bir geçiş unsuru olan kapılar sokak, cadde gibi kentsel oluşumların ya da farklı bir mekânın sınırlarının bittiği aynı zamanda diğer müstakil mekânın ya da ortamın sınırlarının başladığı noktada yer alır (Çaycı, 2003: 123). Orta Çağ'da inşa edilen anıtsal yapıların kapıları yapıyı inşa ettiren baninin sosyal statüsü ve maddi varlığı ile paralel olarak oldukça gösterişli tasarımlara sahiptirler, bu taş kapılar Kur'an-ı Kerim'den ayet ve hadislerle bezenerek sembolik yönden güçlü anlam taşıyan yapı elemanları haline gelmişlerdir. Örneğin, 13. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Konya'daki İnce Minareli Medrese'nin taş kapısı bunun en tipik örneklerinden biridir (Bilici, 2024). Pencereler ise mekânlara ışık sağlayan aynı zamanda dış ortamın izlenebilmesine olanak tanıyan açıklıklardır. Böylelikle farklı ortamlar arasında organik bağ kurulmasını da sağlamaktadır. Bu işlevi ile İslam düşüncesinde mahşer gününü bekleyen ruha Allah'ın Nur'unun tezahür ettiği ya da görüldüğü yer olarak düşünmek mümkündür. Özetle mekânların organik bağ kurmasında önemli olan kapı ve pencereler iki farklı ortam arasında geçişi sağlayan bir köprü vazifesi görmektedir. İslami düşünce bağlamında da bir hayattan diğerine intikalin mezar taşlarına yansımış sembolik ifadesi olarak görülebilir.

Mezarın bir ayak ve baş taşı ile sınırlandırılmasının mezar yerinin belirlenmesi gibi işlevsel bir tarafı vardır. Sembolik olarak yorumlandığında bir kapıdan geçiş, fani dünyadaki yaşamın sonu, ödülün başlangıcı olarak ve fani dünyadaki yaşamın hesabının verildiği başka bir boyuta geçiş anlamını taşıyabilir. Mezarı sınırlayan ve üzerlerinde ölünün kimliği ve ölüm tarihi gibi bilgilerin bulunduğu bu taşların form açısından kapı ve pencereye benzemesi İslam düşüncesi ile değerlendirildiğinde kapının ahirete geçişi pencerenin de Allah'ın nurunun görüldüğü yeri sembolize etmek üzere anlamlandırmak mümkündür. Böylelikle mezar taşları İslami düşüncenin görsel anlatısı halini almaktadır.

Sonuç

Bu çalışmanın konusunu oluşturan üç kadın mezar taşı Tire'nin Aydınogulları döneminden günümüze kalan önemli mirasın bir parçasıdır. O dönemin önde gelen kişilerinin isimleri günümüzde bu taşlar sayesinde bilinmektedir. Örneğin Kılman oğlu Emir Mehmed tarafından inşa ettirilen Tabakhane Mescidi günümüze ulaşamamışsa da bu kişinin varlığı öncelikle kızının mezar taşından öğrenilmektedir. Aynı durum diğer mezar taşları için de geçerlidir.

Mezar Taşı	Mezar Taşı	Form	Tepe Kısmı	Bezeme Unsurları	Sembolizm	Kitabe Dili
Kimyâ Hatun	55 x 25 x 5	Dikdörtgen, sütunceli	Kırk	Kandil motifi (arka yüzde)	İlahi nurla aydınlanma	Arapça
Güneş Melek	50 x 32 x 6	Dikdörtgen, sütunceli	Kırk	Bezeme unsuru yok	Dini kimlik vurgusu	Arapça
Hatice Hatun	75 x 35 x 6	Dikdörtgen, sütunceli	Palmet biçimli	Palmet, rumi, lotus motifleri	Cennet tasviri	Arapça
İshak	55 x 26 x 6	Dilimli kemerli baş taşı	Dilimli kemer	Kandil motifi (arka yüzde)	İlahi nur, mağfiret	Arapça
Melike	36 x 16 x 5	Dilimli kemerli baş taşı	Dilimli kemer	Çarkıfelek motifi	Doğum-ölüm (hayat döngüsü)	Arapça
Nah Hatun	Belirtilmemiş	Baş taşı sanduka	Dilimli kemer	Kandil motifi	İlahi nur	Arapça
Emir Mihal bin Aziz	Belirtilmemiş	Baş taşı sanduka	Dilimli kemer	Rumi, palmet, lotus, kıvrık dal motifleri	Cennet tasviri	Arapça

Tablo 1: İncelenen Mezar Taşlarının Biçim, Bezeme ve Dil Özellikleri

Özellikle yazılı kaynağın az olduğu bu dönemde söz konusu mezar taşları büyük önem taşımakta, kent tarihi ve kültürel geçmişiyle ilgili ipuçları sağlamaktadır. Ayrıca Tire özelinde Aydınogulları döneminden günümüze ulaşan mezar taşlarına daha az rastlanması ve bu bağlamda o dönem mezar taşlarının tasarımı hakkında bilgi veren nadir eserler olmaları, bunların önemini artırmaktadır. Beylikler döneminde ölüm ve onunla bağlantılı olan kavramların sembolik tasarımı biçiminde ortaya çıkan bu mezar taşları dönemin sanat anlayışını göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Teşekkür

Tire Müzesi'ndeki çalışmalarım sırasında misafirperverlikleri ve yardımlarından dolayı kurum personellerine teşekkür ederim.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı, 147-46-16; 13.09.1957

Araştırma ve İnceleme Eserler

ACAR, T. (2022). "Uşak Boduroğlu Camii Özelinde Kandil Motifi ve İkonografisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 63, S. 2, 1135-1160.

ARSEVEN, C. E. (1950). "Kandil". *Sanat Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 936-937.

ARSLAN KALAY, H. (2020). "Kandil Motifinin Anadolu-Türk Mezar Taşları ve Dokumalar Üzerindeki Kullanımlarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". *TİDSAD*, C. 7, S. 25, 13-26.

ATAR, F. (2010). "Şehid". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, C. 38, 428-431.

AYANOĞLU F. İ. (2022). *Tarihi Mezar Taşları*. (Haz. Seyit Ali Kahraman), İstanbul: İBB Yayınları.

- AYDIN, H. (2004). “İslam Kaynaklarında Cennet Fikri ve Yorumu”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 20, 149-170.
- BAKTIR, M. (1999). “İbn Melek”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, C. 20, 175-176.
- BİÇİCİ, H. K. (2012). “İznik Müzesi’ndeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları”. *Turkish Studies* C. 7, S. 3, 637-661.
- BİÇİCİ, K. (2009). “Tire Müzesi’nde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XX. Yy.)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 1, 109-150.
- BİLİCİ, K. (2024). “İnce Minareli Medrese Taçkapısı yahut Dârû’l-Mülk Konya’nın “Zafer Kapısı” (Bâbü’n-Nasr)”: Bir Yorum”. *Arış Dergisi*, S. 25, 127-134.
- BOZKURT, N. (2001) “Kandil”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, 299-301.
- CANTAY, T. (1991). “Asma Kandillik”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, 497-499.
- ÇAYCI, A. (2023). *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*. Konya: Palet Yayınları.
- ÇERKEZ, M. (2000). “Eyüpsultan Mezar taşlarında Kandil Motifi”. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 28-30 Mayıs 1999*, İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi Yayınları, 338-365
- EBİRİ, G. (2016). *Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ELDEM E. (2005). *İstanbul’da Ölüm Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- GÜLEÇ, Y. (2005). *Kur’an’da Cennet Tasvirleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜRKAN, S. L. (2010). “Şehid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, C. 38, 431-433.
- İBN BATTÛTA. (2015). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. (Çev: A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KALFAZADE ERTUĞRUL, S. (1995). *Anadolu’da Aydınoğulları Dönemi Mimarisini*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAPLAN, A. (2012). *Kur’an-ı Kerim’de Ölüm Olgusu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAKAYA, E. (2012). “Tire”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, C. 41, 197-198.
- Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)* (1985). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ÖZTÜRK, M. (2001). “Kur’an’ın ‘Cennet’ Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”. *İslâmiyât*, C. 4, 145-162.
- ŞAHİN, S. (1993). “Cennet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, C. 7, 374-376.
- ÜLKER, N. (1985). “Tire Müzesindeki İslami Kitabeler”. *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 5-33.
- YAZAR, T. (2022). *Niksar Melik Gazi Mezarlığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- YILDIZ, S. N. (2016). “Aydinid Court Literature in the Formation of an Islamic Identity in Fourteenth-Century Western Anatolia”. *Istanbuler Texte und Studien*. Würzburg: Ergon Verlag, S. 34, 197-241.